KIESRAAD

Jaarverslag 2017 Kiesraad

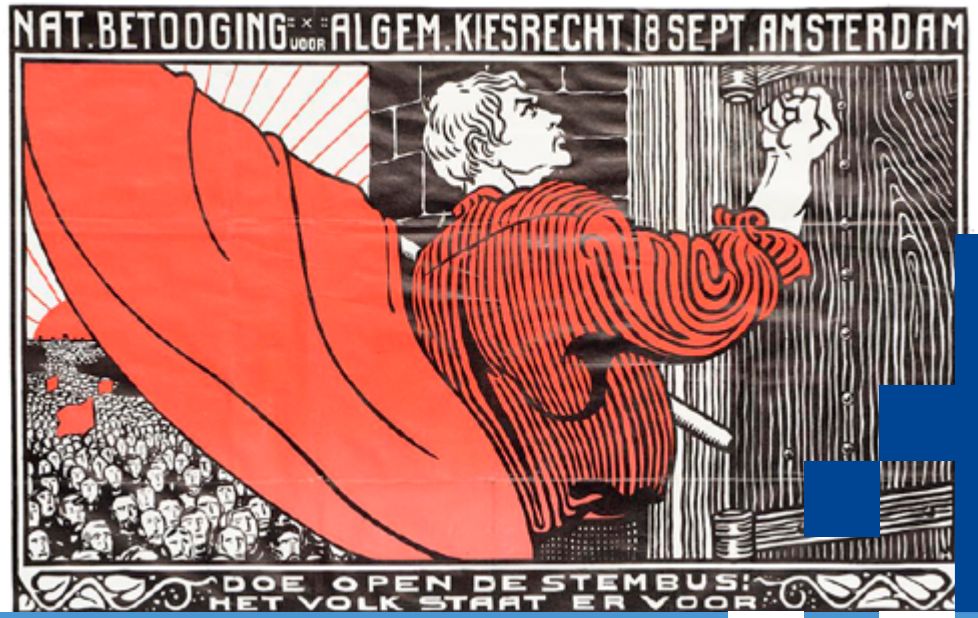

Uitgave en redactie

Kiesraad

Foto's en illustraties

Tussen 2017 en 2019 vieren we in Nederland dat honderd jaar geleden algemeen kiesrecht werd ingevoerd, eerst voor mannen en later ook voor vrouwen. In dit jaarverslag zijn illustraties opgenomen uit de periode die vooraf ging aan de invoering van algemeen kiesrecht.

Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, Henriëtte Guest, Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis, Nationaal Militair Museum (NMM) Soesterberg, Phil Nijhuis, Reclame Arsenaal

Contact

Secretariaat Kiesraad

Postadres
Postbus 20011, 2500 EA Den Haag

Bezoekadres
Muzenstraat 85, 2511 WB Den Haag
T 070 426 62 66
E *kiesraad@kiesraad.nl*
www.kiesraad.nl

Den Haag, maart 2018

Niets uit dit jaarverslag mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder uitdrukkelijke vermelding van de bron.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	*4*
1.	*Dubbelinterview met voorzitter en secretaris-directeur*	*6*
2.	*Organisatie*	*9*
3.	*Verkiezingen en referenda*	*13*
4.	*Adviezen*	*18*
5.	*Aanduidingen en benoemingen*	*20*
6.	*Rechtszaken*	*23*
7.	*Kennis en communicatie*	*28*
8.	*Netwerk – nationaal en internationaal*	*34*
9.	*Financiën*	*36*

Titel
Algemeen Mannenkiesrecht. De Stembus van 1918: Helaas, vrouwelijke kiezers mag ik niet verwachten, dat genoegen moet ik aan mijn opvolgers gunnen.

Beschrijving
Een stembus met potlood en stembiljet betreurt na de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen, het ontbreken van kiesrecht voor vrouwen bij de verkiezingen van juli 1918. Ontwerp uit 1917 of 1918 voor een politieke cartoon in de "Nieuwe Amsterdammer'.

Illustrator
P. de Jong.

Bron
Nationaal Militair Museum (NMM) Soesterberg

Voorwoord

In het jaar 2017 was het 100 jaar geleden dat ons kiesstelsel ingrijpend gewijzigd werd. Bij de grondwetswijziging van 1917 werd het voorheen geldende districtenstelsel vervangen door het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zoals dat ook nu nog geldt. Daarnaast werden het algemeen mannenkiesrecht en het passief vrouwenkiesrecht ingevoerd en werd de invoering van het actief vrouwenkiesrecht gedeconstitutionaliseerd, dat wil zeggen overgelaten aan de gewone wetgever. Het bovenstaande is algemeen bekend. Minder bekend is dat de invoering van de evenredige vertegenwoordiging noopte tot de oprichting van een centraal stembureau dat de uitslag van de Kamerverkiezingen op nationaal niveau vaststelt, het aantal stemmen bepaalt dat elke partijlijst behaalt en welke kandidaten verkozen zijn. Onder het districtenstelsel was een landelijke vaststelling van de uitslagen niet nodig: in elk district werd de uitslag apart vastgesteld en werd een van de kandidaten verkozen verklaard.
Het besluit tot instelling van het nieuwe centraal stembureau dateert van 12 december 1917, dezelfde dag als die waarop de grondwetsherziening werd afgekondigd. (Stb.1917-691). De leden van de Staatscommissie voor evenredig kiesrecht (de Staatscommissie-Oppenheim) gingen daarbij over naar het nieuwe centraal stembureau, later Kiesraad geheten.

Ook in 2017 – honderd jaar nadien – is een Staatscommissie in het leven geroepen die is gevraagd te adviseren over de wenselijkheid van veranderingen in het parlementaire stelsel en de parlementaire democratie (de Staatscommissie-Remkes). Bezinning op het huidige kiesstelsel zal daarbij zeker aan de orde zijn. Dit blijkt uit het regeerakkoord van oktober 2017, waarin onder het kopje 'Kiesstelsel' onder meer is opgenomen dat de Staatscommissie Parlementair stelsel wordt gevraagd om advies uit te brengen over 'opties voor een wijziging van het kiesstelsel van de Tweede Kamer, mede in het licht van de regionale functie van kiesstelsels in de omringende landen'.

Gedurende de afgelopen 100 jaar heeft de Kiesraad zijn taken in onafhankelijkheid vervuld. Een onafhankelijkheid die thans nog eens benadrukt wordt door het aanvaarden van de nieuwe Comptabiliteitswet (de Wet van 22 maart 2017), op grond waarvan de Kiesraad beheersmatig op afstand wordt gezet van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en voortaan onder hetzelfde regime valt als de Hoge Colleges van Staat.

Niet genoeg kan worden benadrukt dat het houden van verkiezingen geen gemakkelijke opgave is. Anders gezegd: het is telkens een mega-operatie. Er zijn zo'n 13 miljoen stemgerechtigden, een kleine tienduizend stembureaus en vele tienduizenden personen en functionarissen bij betrokken. Dat voortdurend wordt nagedacht en gewerkt aan het behalen van de norm van vrije en eerlijke verkiezingen onder het huidige of wellicht in de toekomst aangepaste kiesstelsel beschouwt de Kiesraad als een wezenlijke opdracht.

Meer in het bijzonder sprongen in het jaar 2017 de Tweede Kamerverkiezing en de aanvraagprocedure voor het referendum over de Wet op de Inlichtingen-en Veiligheidsdiensten (Wiv) in het oog. De Tweede Kamerverkiezing van 15 maart 2017 was in een aantal opzichten bijzonder. Dat betrof bijvoorbeeld het grote aantal geregistreerde politieke groeperingen en de omvang van de stembiljetten, maar ook het verloren gaan van stemmen. Daaraan wordt elders in het jaarverslag aandacht besteed. Belangrijk was niet in de laatste plaats de publiciteit over de digitale onderdelen van het verkiezingsproces, die ertoe leidde dat de digitale overbrenging van gegevens niet meer op de gebruikelijke wijze mogelijk was. Men kan dat als een probleem zien en dat was zo, maar dit gebeuren heeft ook aanleiding gegeven tot een nieuw perspectief.
De bewustwording rond de digitale electorale manipulatie is bijzonder toegenomen. Ook de Staatscommissie Parlementair stelsel buigt zich over het gebruik van ICT in het verkiezingsproces. Bij het ontwikkelen van toekomstbestendige nieuwe digitale technieken zullen niet alleen de betaalbaarheid en de effectiviteit een rol moeten spelen, maar ook de veiligheid en cybersecurity. Transparantie en een groot draagvlak zijn daarbij aangewezen. Al met al gaat het in wezen om de 'vertrouwbaarheid' van het verkiezingsproces.

Op 1 november 2017 heeft de Kiesraad vastgesteld dat de aanvraagdrempels voor het houden van een referendum over de Wiv waren overschreden, waardoor het referendum daarover zal plaatsvinden. Over de thans geldende Wet op het raadgevend referendum (Wrr) is in het regeerakkoord opgenomen dat deze zal worden ingetrokken. Een oordeel over de opportuniteit en de modaliteiten daarvan is uiteraard niet aan de Kiesraad. Een en ander vergt een politiek-staatkundige afweging. Zolang de Wrr geldt zal de Kiesraad vanzelfsprekend de daaruit voortvloeiende werkzaamheden nauwgezet verrichten.

Al met al lijkt er thans momentum te zijn voor het aanbrengen van de nodige verbeteringen in de Kieswet en het verkiezingsproces. Een wetsvoorstel tot aanpassing van de Kieswet is in december 2017 in consultatie gegaan en voor de verbetering van de veiligheid en betrouwbaarheid van het verkiezingsproces is thans opnieuw volop aandacht. Laten we dat momentum gebruiken ten dienste van onze democratie.

J.G.C. Wiebenga
Voorzitter Kiesraad

Voorzitter Jan Kees Wiebenga (rechts) en secretaris-directeur Melle Bakker (links).

1. ‘Kiesrecht is geen rustig domein. Dat is bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing weer bevestigd’

Dubbelinterview met voorzitter Jan Kees Wiebenga en secretaris-directeur Melle Bakker

Dit was uw eerste Tweede Kamerverkiezing als nieuwe voorzitter van de Kiesraad? Hoe is dat bevallen?

Jan Kees Wiebenga: Je hebt van tevoren een beeld van hoe een Tweede Kamerverkiezing verloopt, en dan gebeuren er toch dingen die ongebruikelijk zijn. Ik noem allereerst dat zich uitzonderlijk veel partijen hadden geregistreerd. Met als gevolg: een behoorlijk fors stembiljet, met 30 partijen, en meer dan 1.100 kandidaten. En verder de aandacht voor de digitale aspecten van het verkiezingsproces, en de gevolgen daarvan voor het proces van de vaststelling van de uitslag. Heel boeiend kortom, vanuit het perspectief van een nieuwe voorzitter. Maar als je terugkijkt naar de geschiedenis van het kiesrecht, weet je dat er vaker heftige omstandigheden waren. Het is kortom geen rustig domein, het kiesrecht. Dat is bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezing nog maar weer eens bevestigd.

Hoeveel Tweede Kamerverkiezingen heeft u al meegemaakt bij de Kiesraad?

Melle Bakker: Halverwege de jaren tachtig heb ik enkele jaren voor de Kiesraad gewerkt. In die tijd heb ik als adjunct-secretaris twee verkiezingen meegemaakt. In 2010 ben ik weer teruggekomen en sindsdien kwamen er nog eens drie erbij. Maar deze verkiezing was ook weer bijzonder. Neem de zitting waarin we de geldigheid van de kandidatenlijsten bekend moesten maken. We hadden niet genoeg aan de wettelijke voorbereidingstijd van één uur en moesten de zitting na opening dan ook direct weer schorsen. Dat was nog nooit eerder voorgekomen. We zijn constant bezig in dit land om de Kieswetgeving aan te passen. Kiesrecht is inderdaad geen rustig domein. Dat is het nooit geweest, en zal het waarschijnlijk ook nooit worden.

Er was ook heel veel internationale aandacht voor de verkiezing.

Jan Kees Wiebenga: Dat was een interessant element. Omdat het de nationale verkiezing in een internationale context plaatst. Namelijk een context die niet beperkt is tot de dijken waarachter wij wonen, en de grens bij Winterswijk. Omdat wij de eerste waren van een reeks verkiezingen in Europa na de Amerikaanse presidentsverkiezing, begrijp ik ook dat er zoveel belangstelling was.

De Amerikaanse verkiezing bracht aandacht voor grotere kwetsbaarheid voor manipulatie van uitslagen met zich mee. Schrokken jullie daarvan?

Jan Kees Wiebenga: Nee, om te beginnen denk ik dat een Kiesraad niet op aarde is om te schrikken. De Amerikaanse presidentsverkiezing bleek, voor zover dat aannemelijk is, beïnvloed te zijn van buiten. Dus dan moet je niet verbaasd zijn dat dat punt ook hier aan de orde komt. Positief hieraan is denk ik dat daarmee het bewustzijn van de risico's van digitale elementen in het verkiezingsproces zeer toegenomen is. En vervolgens moeten we daar natuurlijk wat mee doen. Ook in de Tweede Kamer wordt ingezien dat het van groot belang is dat we veilige verkiezingen hebben. Zodat er vertrouwen blijft bestaan in die verkiezingen.

Melle Bakker: Er waren in onze verkiezingssoftware al waarborgen ingebakken om te voorkomen dat iemand met die uitslagen aan de haal zou kunnen gaan. Als iedereen zich aan de procedures hield, dus geen gebruik van computers aangesloten op het internet, toepassing van het vier-ogenprincipe, dan was het behoorlijk lastig om die uitslagen te beïnvloeden. Toch waren we al ruim voor de verkiezing in Amerika tot de conclusie gekomen dat de verkiezingssoftware moest worden vernieuwd. Software heeft nu eenmaal een beperkte levensduur. Wat er wel bijgekomen is, is een dreiging van statelijke actoren om niet alleen verkiezingsuitslagen te beïnvloeden, maar ook de campagnes. Denk aan nepnieuws. De eisen aan nieuw te ontwikkelen software – want er zal ongetwijfeld software gebruikt blijven bij de vaststelling van verkiezingsuitslagen – zullen daarom scherper zijn. De aandacht voor de kwetsbaarheden is groter geworden en dat is een goede zaak.

Jan Kees Wiebenga: Een van de vereisten bij het ontwikkelen van nieuwe digitale verkiezingsinfrastructuur is dat deze een groot politiek draagvlak heeft. Dat vind ik van groot belang, voor het blijven bestaan van vertrouwen in verkiezingen, ook in de toekomst.

De Kiesraad heeft dit jaar bekendgemaakt dat er een tweede raadgevend referendum komt onder de Wet raadgevend referendum. Mogelijk wordt dit het laatste referendum. Vindt u dat jammer?

Melle Bakker: Ach, wij voeren de wet met veel plezier uit. Maar de politiek heeft die taak ooit aan ons gegeven, en het is ook aan de politiek om een taak eventueel weer bij ons weg te nemen. Zo is er ook ooit sprake van geweest dat de Kiesraad zou worden belast met het toezicht op de financiering van politieke partijen. Dat is niet doorgegaan. Ben ik er verdrietig over als we die referendumtaak niet meer zouden doen? Nou, een beetje wel. Omdat ik er ook wel trots op ben, hoe we die taak uitvoeren.

Jan Kees Wiebenga: Ter aanvulling hierop: ook als de huidige Wet raadgevend referendum wordt ingetrokken, is een raadgevend referendum nog steeds mogelijk, namelijk door middel van een bijzondere wet. Zoals met het Europees referendum in 2005. Dus theoretisch blijft de mogelijkheid bestaan, maar dan moet men daarvoor een aparte, incidentele wet aannemen.

Hoe verschilt een referendum van een reguliere verkiezing voor de Kiesraad?

Melle Bakker: Bij referenda heb je een inleidende en een definitieve fase, waarin kiezers verzoeken kunnen indienen om een referendum te houden. Bij een gewone verkiezing heb je een kandidaatstelling en registratie van aanduidingen van politieke partijen. Wat overeenkomt, is het proces van uitslagvaststelling. Want dat gaat via de stembureaus naar de gemeenten, van de gemeenten naar hoofdstembureaus en van de hoofdstembureaus naar de Kiesraad.

En qua werkdruk?

Melle Bakker: Bij de stemming van een referendum heb je maar drie opties, voor of tegen een wet, en blanco stemmen. Het maakt nogal wat uit voor de vaststelling van de uitslag of je met drie rubrieken te maken hebt, of met tientallen politieke partijen en talloze kandidaten. Dat laatste vergt meer werk. Bij referenda kunnen wij op zichzelf sneller met een uitslag komen. Of dat in maart volgend jaar ook het geval zal zijn, is echter de vraag. Ook omdat het referendum dan gecombineerd wordt met gemeenteraadsverkiezingen.

We vieren vanaf eind 2017 dat we in Nederland honderd jaar algemeen kiesrecht kennen. Gaat het ook gevierd worden in de Kiesraad zelf, met slingers en gebak?

Jan Kees Wiebenga: Wat mij betreft wel. Voor mij is december 1917 een dragend moment in de Nederlandse constitutionele geschiedenis. Zoals 1848 dat is – toen werden we een democratie. In 1917 werden twee discussies van tientallen jaren afgesloten; de schoolstrijd en de 'kiesstrijd'. Met voorstanders en tegenstanders van algemeen kiesrecht. Beide kwesties werden op dat moment met één grondwetswijziging een heleboel stappen verder gebracht. Niet dat in december 1917 alle stappen gezet zijn, maar dat is de basis. Dat moment is ook voor het vrouwenkiesrecht van essentieel belang geweest, omdat daardoor het passief kiesrecht voor vrouwen mogelijk werd. Op grond daarvan deed in 1918 de eerste vrouw in het parlement haar intrede. Dat kon niet zonder december 1917.

Met welke activiteiten naar buiten toe gaat de Kiesraad honderd jaar kiesrecht vieren?

Melle Bakker: We organiseren een essaywedstrijd voor scholieren. Met als vraag: hoe zou het ideale kiesstelsel er in jullie ogen uitzien? De wedstrijd sluiten we af met een symposium in de Oude Zaal van de Tweede Kamer, waarbij de prijswinnaars in het zonnetje worden gezet. Daarnaast wordt er vanuit het secretariaat van de Kiesraad meegeschreven aan een aantal boeken. En er zijn tal van initiatieven in het land rond de viering van 100 jaar kiesrecht. Dus volgens mij wordt er twee jaar lang feestgevierd.

Titel
De Haagsche betooging, zooals zij zou hebben plaats gehad, als zij niet verboden ware geworden.

Beschrijving
Tegenstanders vreesden dat algemeen kiesrecht door onrustzaaiers misbruikt zou worden om de maatschappelijke orde omver te werpen. Links zweept de socialist Domela Nieuwenhuis de door alcohol verhitte massa op. Rechtsonder ligt petroleum en dynamiet klaar.

Illustrator
W.H. van der Nat.

Bron
Liberaal tijdschrift Uilenspiegel 17 september 1892.

2. Organisatie

De Kiesraad heeft een aantal wettelijke taken:

- De Raad treedt op als centraal stembureau bij de verkiezingen van de Eerste Kamer en Tweede Kamer en van de (26) Nederlandse leden van het Europees Parlement. De taken van de Kiesraad in dit verband zijn:
  - het registreren van aanduidingen en logo's van politieke partijen
  - het beoordelen en nummeren van de ingeleverde kandidatenlijsten
  - het vaststellen van de officiële verkiezingsuitslagen
  - het benoemen van de leden en het voorzien in vacatures voor bovengenoemde organen

- De Raad adviseert de regering en het parlement over uitvoeringstechnische zaken op het gebied van kiesrecht en verkiezingen. Hierbij gaat het vooral om conceptwetsvoorstellen tot wijziging van Kieswetgeving. Een enkele keer adviseert de Kiesraad ongevraagd, bijvoorbeeld in de vorm van evaluaties na afloop van verkiezingen.
- De Raad treedt op als centraal stembureau voor het houden van referenda op grond van de Wet raadgevend referendum. Dit impliceert:
  - het beschikbaar stellen van formulieren voor het indienen van verzoeken tot het houden van een referendum
  - het beoordelen van de ingediende verzoeken tijdens de inleidende en definitieve fase
  - het vaststellen van het aantal ingediende verzoeken
  - het vaststellen van de uitslag van een referendum

Pamela Young:

'Misschien maak ik wel een '100 jaar kiesrecht'-taart met zes lagen. Er is alleen nog geen precies moment voor de viering van 100 jaar algemeen kiesrecht. En ik ga niet twee jaar lang bakken.'

Overige taken Kiesraad

De Kiesraad treedt het gehele jaar door op als kennis- en informatiepunt over kiesrecht en verkiezingen voor gemeenten, provinciale griffies, politieke partijen, kiezers en media. In verkiezingstijd wordt samen met het ministerie van BZK een Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Voor de gemeentelijke herindelingsverkiezingen van 22 november 2017, het raadgevend referendum van 21 maart 2018 en de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018 is sinds 1 november een Informatiepunt 'in de lucht'. Dit blijft actief tot 1 april 2018.

De Kiesraad adviseert tot slot de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State over kiesrechtelijke geschillen waarbij de Kiesraad niet zelf partij is.

Kaderwet zelfstandige bestuursorganen en Kaderwet adviescolleges

De Kiesraad valt als centraal stembureau onder de Kaderwet zelfstandige bestuursorganen. Enkele onderdelen van deze wet zijn evenwel niet van toepassing, vanwege de noodzakelijkerwijs onafhankelijke positie van de Kiesraad.[1] Daarnaast valt de Kiesraad deels wel[2] en deels niet[3] onder de werking van de Kaderwet adviescolleges. Dit illustreert de bijzondere positie van de Kiesraad in ons staatsrechtelijk bestel.

Relatie met het ministerie van BZK

Het ministerie van BZK houdt toezicht op alle zelfstandige bestuursorganen die een taak uitvoeren waarvoor de minister politieke verantwoordelijk draagt. De bijzondere positie van de Kiesraad en de daarmee samenhangende noodzakelijke onafhankelijkheid zijn van invloed op deze toezichtsrelatie. In een 'Toezichtsarrangement' tussen de Kiesraad en het ministerie is deze relatie in 2011 vormgegeven. Met ingang van het jaar 2018 komen deze specifieke afspraken te vervallen, doordat de Kiesraad onder hetzelfde beheerregime komt te vallen als de Hoge Colleges van Staat.

Leden Kiesraad

De Kiesraad bestaat uit zeven leden, die voor een periode van vier jaar bij Koninklijk besluit worden benoemd. Benoeming vindt plaats op basis van deskundigheid op het gebied van kiesrecht en verkiezingen en daaraan gerelateerde of daarvoor relevante beleidsterreinen. Ook maatschappelijke kennis en ervaring spelen een rol bij de benoeming van de leden.

[1] Kaderwet zelfstandige bestuursorganen, de artikelen 12, 21 en 22.
[2] Kaderwet adviescolleges, artikelen 15, eerste, derde, vierde en vijfde lid, en 16.
[3] Kaderwet adviescolleges, artikelen 21 en 29.

Op de foto van links naar rechts: Rudy Andeweg, Jacobine van den Brink, Remco Nehmelman, Jan Kees Wiebenga, Trudy Blokdijk, Peter Castenmiller en Willem Stoker.

De Kiesraad kende in 2017 de volgende samenstelling:

Mr. J.G.C. Wiebenga. Voorzitter. Benoemd met ingang van 2017. Jan Kees Wiebenga was van 2001 tot en met 2016 lid en (enige jaren) waarnemend vice-president van de Raad van State.
Mr. G.M.M. Blokdijk. Vicevoorzitter. Als lid benoemd in 2006. Trudy Blokdijk adviseert en evalueert raden van toezicht en raden van commissarissen, is als (gast)docent verbonden aan enkele leergangen op het terrein van governance en toezicht, vervult verschillende toezicht- en bestuursfuncties en treedt op als spreker en dagvoorzitter.
W.M.B. Stoker. Als lid benoemd in 2006. Willem Stoker was van 2000 tot en met 2015 als senior adviseur en hoofd Verkiezingen werkzaam bij Publiekszaken van de gemeente Utrecht.
Dr. P. Castenmiller. Als lid benoemd in 2013. Peter Castenmiller is werkzaam bij PBLQ, adviesbureau voor innovaties in het publiek domein.
Prof. mr. R. Nehmelman. Als lid benoemd in 2015. Remco Nehmelman is hoogleraar publiek organisatierecht aan de Universiteit Utrecht.
Prof. dr. R.B. Andeweg. Als lid benoemd ingaande 2017. Rudy Andeweg is hoogleraar Empirische Politicologie aan de Universiteit Leiden.
Prof. mr. J.E. van den Brink. Als lid benoemd ingaande 2017. Jacobine van den Brink is hoogleraar Europees en nationaal bestuursrecht aan de Universiteit van Maastricht.

Secretariaat Kiesraad

De Kiesraad wordt in zijn taken ondersteund door een secretariaat. Aan het hoofd van het secretariaat staat de secretaris-directeur, belast met de dagelijkse leiding. Per 1 januari 2018 gaat de Kiesraad over zijn eigen voltallige personeel, doordat de voorzitter van de Kiesraad door de minister van Binnenlandse Zaken is aangewezen als hoofd van dienst in de zin van artikel 4, eerste lid, onderdeel b, van het Algemeen Rijksambtenarenreglement.

Op de foto van links naar rechts: Pamela Young, Maaike van Hoboken, Jan-Jouke Vos, Karina de Klerk Wolters, Heleen Hörmann, Ron de Jong, Melle Bakker, Roderick Al, Marco Segers, Ellen Voogd, Ronald Jansen, Marjolein Walsmit-Brouwer, Edward Brüheim en Henny Siero.

Eind 2017 werkten 16 medewerkers bij het secretariaat in de volgende functies:

Melle Bakker, Secretaris-directeur
Pamela Young, plv. Secretaris-directeur en coördinator juridische zaken en Informatiebeleid
Heleen Hörmann, Coördinator Communicatie, Onderzoek en Ondersteuning en senior communicatieadviseur
Roderick Al, Juridisch adviseur
Edward Brüheim, Senior juridisch adviseur
Maaike van Hoboken, Administratief medewerker referenda
Ronald Jansen, Senior adviseur bedrijfsvoering
Ron de Jong, Onderzoeker
Petra Kingma, Senior juridisch adviseur
Karina de Klerk Wolters, Officemanager
Myrna Lindeboom, juridisch administratief medewerker
Marco Segers, Juridisch adviseur
Henny Siero, Adviseur bedrijfsvoering
Ellen Voogd, Administratief medewerker referenda
Jan-Jouke Vos, IT-adviseur
Marjolein Walsmit-Brouwer, Communicatieadviseur

Bij het Informatiepunt Verkiezingen waren tot april 2017 de volgende medewerkers werkzaam: Batsheba White, Wilko Saho en Daley Luppers. Vanaf begin november 2017 waren bij het Informatiepunt Verkiezingen de volgende medewerkers werkzaam: Adnan Karic en Nynke Veenstra.

Titel
Uitgeslotenen van het kiesrecht.

Beschrijving
Bij de grondwetsherziening van 1917 kregen vrouwen geen actief kiesrecht. Zij verkeerden zo in het gezelschap van andere uitgesloten groepen, zoals tot gevangenisstraf veroordeelde mannen en bedelaars. Illustrator L.J. Jordaan ontwierp deze advertentie in opdracht van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht.

Illustrator
L.J. Jordaan, uitgegeven door drukkerij J.H. de Bussy in Amsterdam.

Bron
Afkomstig uit collectie ReclameArsenaal, www.ReclameArsenaal.nl

3. Verkiezingen en referenda

In 2017 werd een Tweede Kamerverkiezing gehouden. Daarnaast werd in een aantal gemeenten een herindelingsverkiezing gehouden. Er werd geen landelijk referendum gehouden. Wel werd in de loop van het jaar duidelijk dat er voldoende geldige verzoeken in zowel de inleidende fase als de definitieve fase bij de Kiesraad waren ingediend om, tegelijkertijd met de gemeenteraads-verkiezingen in maart 2018, een referendum te houden over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (Wiv) 2017. In de definitieve fase werden in 6 weken tijd in totaal 417.354 verzoeken ingediend voor een referendum over de Wiv.

Tweede Kamerverkiezing

De Tweede Kamerverkiezing vond plaats op 15 maart 2017. Deze verkiezing was in meerdere opzichten een bijzondere verkiezing, met een grote deelname van politieke partijen, met voor het eerst een volledig centrale kandidaatstelling bij de Kiesraad, met veel – ook internationale – belangstelling vanuit de media, met ministeriële besluitvorming ten aanzien van het gebruik van verkiezingssoftware kort vóór de dag van stemming en met een (dreigend) tekort aan stembiljetten in verschillende gemeenten.

In de maanden rond de Tweede Kamerverkiezing werd het secretariaat veelvuldig geraadpleegd door burgers, gemeenten, politieke partijen en media. De Kiesraad en het ministerie van BZK stellen al vele jaren gezamenlijk een Informatiepunt Verkiezingen in om tegemoet te komen aan de behoefte aan informatie over het verkiezingsproces. Ook de website en sociale media (Twitter) van de Kiesraad spelen een belangrijke rol in het verschaffen van deze informatie.

In zijn hoedanigheid van centraal stembureau besliste de Kiesraad bij deze verkiezing onder meer over de registraties van aanduidingen, de geldigheid van de kandidatenlijsten en stelde hij de verkiezingsuitslag vast.

Registratie van aanduidingen

Politieke partijen konden uiterlijk 19 december 2016 een verzoek tot registratie indienen om met een aanduiding boven de lijst mee te doen aan de Tweede Kamerverkiezing. Uiteindelijk werd er een recordaantal partijen geregistreerd, te weten 81.

Adnan Karic:

'Het lijkt me goed als er in het voortgezet onderwijs meer aandacht is voor kiesrecht. Dat op de leeftijd van 14,15 jaar al ingepeperd wordt dat jouw stem er echt toe doet. Dat de kiezer in principe bepaalt wat de wetten worden. En wie ons land besturen, en hoe.'

Dag van kandidaatstelling

Op 30 januari 2017, de dag van kandidaatstelling, leverden 30 politieke partijen[4] hun kandidatenlijst in voor de kieskringen waar zij wilden deelnemen. Dat waren 8 partijen meer dan bij de vorige Tweede Kamerverkiezing in 2012. Van de 30 partijen hadden 11 partijen al zitting in de Tweede Kamer. Het was voor het eerst dat partijen hun kandidatenlijsten voor de verschillende kieskringen centraal moesten inleveren bij de Kiesraad. Bij eerdere verkiezingen moest dat bij het hoofdstembureau van de gemeente Den Haag of in sommige gevallen bij de afzonderlijke hoofdstembureaus elders in het land.

Beoordeling kandidatenlijsten

Uit de beoordeling van de kandidatenlijsten die de Kiesraad uitvoerde, bleek dat de lijsten van maar liefst 19 partijen in meer of mindere mate verzuimen bevatten – het ging dan bijvoorbeeld om het ontbreken van voldoende ondersteuningsverklaringen. Veel van deze verzuimen werden in de daarvoor beschikbare periode hersteld. Opvallend was dat veel partijen dit pas op het allerlaatste moment deden, tot een uur voor de openbare zitting waarin de Kiesraad moest besluiten over de geldigheid van de kandidatenlijsten, de daarop voorkomende kandidaten en over de twee ingediende lijstencombinaties. Ook nummerde de Kiesraad in deze zitting de kandidatenlijsten. De Kiesraad zag zich genoodzaakt om deze zitting meteen na opening op het wettelijk voorgeschreven uur te schorsen, omdat de voorbereidende werkzaamheden vanwege de verzuimen bij de kandidatenlijsten niet tijdig konden worden afgerond. Dit leidde ook tot enkele beroepszaken bij de Raad van State, zie *hoofdstuk 6. Rechtszaken*. In zijn evaluatieadvies over de Tweede Kamerverkiezing stelde de Kiesraad voor om de periode voor herstel van geconstateerde verzuimen met een dag in te korten, zodat het centraal stembureau meer tijd krijgt ter voorbereiding van de openbare zitting waarin wordt besloten over de geldigheid van de kandidatenlijsten.
De Kiesraad heeft de vastgestelde kandidatenlijsten in de Staatscourant en op zijn website gepubliceerd. Uiteindelijk namen 30 partijen en in totaal 1116 unieke kandidaten (gebaseerd op de kandidatenlijsten in verschillende kieskringen) deel aan de Tweede Kamerverkiezing.

Verkiezingssoftware

Bij verkiezingen kunnen politieke partijen, gemeenten en hoofd- en centraal stembureaus gebruikmaken van Ondersteunende Software Verkiezingen (verder te noemen: OSV). In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart was er vanuit de politiek extra aandacht voor de mogelijkheden van beïnvloeding van de verkiezing, onder andere via OSV. Aanleiding daartoe vormden mediaberichten over mogelijke kwetsbaarheden van de software. Hierop besloot de minister van BZK, enkele weken voorafgaand aan de dag van stemming, om OSV in eerste instantie te verbieden en in tweede instantie alleen als rekenhulpmiddel toe te staan. Om een objectief beeld

[4] Drie partijen leverden gezamenlijk één kandidatenlijst in (samenvoeging van aanduidingen).

te krijgen van de beveiliging van OSV, had de Kiesraad eerder al aan het bedrijf Fox-IT gevraagd onderzoek te doen naar de beveiliging. Het (beperkte) gebruik van de software als rekenhulpmiddel moest wel aan enkele aanvullende eisen voldoen. Met name vond er geen digitale overdracht van tellingen meer plaats van gemeenten naar hoofdstembureaus en van hoofdstembureaus naar centraal stembureau. Naar aanleiding van de *aanbevelingen van Fox-IT* werden in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen *verbeteringen in OSV gerealiseerd* die de beveiliging van OSV hebben verbeterd.

Stemming

Op 15 maart 2017 vond de stemming plaats voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Op die dag waren ruim 9.000 stembureaus van 07.30 tot 21.00 uur geopend.

Stembiljettentekort

In verschillende gemeenten was in de loop van de avond op 15 maart sprake van een (dreigend) tekort aan stembiljetten. De meest waarschijnlijke verklaring hiervoor was de hoge opkomst (81,9%) in combinatie met het stemmen in een willekeurig stemlokaal dat op sommige stembureaus tot een tekort leidde. In een enkele gemeente speelde een te krappe inkoop van stembiljetten ook mee. Gelukkig slaagden de meeste gemeenten erin om de problemen het hoofd te bieden door herdistributie van stembiljetten over de stembureaus binnen de gemeente dan wel door stembiljetten te betrekken van buurgemeenten. In enkele gemeenten waren stembureaus echter al vóór 21.00 uur door hun voorraad heen en moesten kiezers worden doorverwezen naar andere stembureaus. De Kiesraad werd hierover geconsulteerd door verschillende gemeenten. Zo wilden gemeenten weten welke mogelijkheden er waren om eventuele problemen op te lossen en wat de consequenties zouden zijn als de stembiljetten daadwerkelijk opraakten. Tevens is er vanuit de Kiesraad contact opgenomen met de burgemeester van de gemeente die voornemens was om in strijd met de regelgeving stembureaus langer open te houden dan tot 21 uur.

Waarnemingsmissies

Tijdens en in aanloop naar de stemming werd ons land door enkele internationale waarnemingsmissies bezocht:

- OVSE/ODIHR: Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa/Office for Democratic Institutions and Human Rights;
- CIFRA: Monitoring-Analytics Group CIFRA;
- AEGEE: Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe;
- IESC-GOLOS: International Elections Study Center / European Platform for Democratic Elections, en
- GEOM: Gender Concerns Netherlands.

Een aantal missies bracht rapport uit van hun bevindingen. Een delegatie van de Kiesraad heeft met vertegenwoordigers van enkele missies gesproken. Met de OVSE/ODIHR-missie werden meerdere gesprekken gevoerd.

Vaststelling uitslag

Op vrijdag 17 maart stelden de hoofdstembureaus de stemtotalen per kieskring vast. Deze uitslagen werden meteen na de zitting ter kennis gebracht van de Kiesraad. De Kiesraad berekende vervolgens de landelijke verkiezingsuitslag. Zowel bij de hoofdstembureaus als bij de Kiesraad is de uitslag handmatig en met behulp van rekenhulpmiddelen (OSV en/of Excel) berekend. Bij de berekening van de landelijke uitslag kwamen verschillen naar voren tussen tellingen die gemeenten aan hoofdstembureaus hadden doorgegeven, en de uitslagen die de hoofdstembureaus aan de Kiesraad hadden doorgegeven. Zo waren ruim 7.600 stemmen, uitgebracht in de gemeente Boxmeer, niet meegenomen door hoofdstembureau Den Bosch. De geconstateerde verschillen hadden geen gevolgen voor de vastgestelde zetelverdeling.

De Kiesraad stelde op dinsdag 21 maart tijdens een openbare zitting de verkiezingsuitslag vast. De Kiesraad oordeelde dat er geen aanleiding was om de betrouwbaarheid van de uitslag van de verkiezing in twijfel te trekken. Het opkomstpercentage van deze verkiezing (81,9%) was het hoogst sinds de Tweede Kamerverkiezing van 1986 (85,82%). Dertien partijen hebben genoeg stemmen behaald om een zetel te bemachtigen in de Tweede Kamer. Dit is het hoogste aantal partijen sinds 1972 (14). In totaal werden 10.516.041 (99,6%) geldige stemmen op kandidaten uitgebracht. Blanco stemden 15.876 personen (0,2%) en 31.539 (0,3%) stemden ongeldig. Het aantal stemmen per volmacht was 964.811 (9,1%).

Evaluatieadvies

De verkiezing is door de Kiesraad geëvalueerd en verbeterpunten zijn onder de aandacht gebracht van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Tweede Kamer.

In *zijn evaluatieadvies* heeft de Kiesraad aangegeven dat bij de Tweede Kamerverkiezing is bevestigd dat de Kieswet meer nodig heeft dan een paar incidentele aanpassingen.[5]

Ron de Jong:

'Tegenwoordig denken mensen bij 'algemeen kiesrecht': iedereen mag stemmen. Als iemand rond 1880 echter zei 'Ik ben voor algemeen kiesrecht' bedoelde degene dat alleen mannen met een bepaalde sociaaleconomische achtergrond mochten stemmen. Rond 1900 ging het bij 'algemeen kiesrecht' meer en meer over kiesrecht voor vrouwen.'

[5] Advies Kiesraad van 18 april 2014 inzake 'integrale wijziging Kieswet', *https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2014/04/18/kiesraad-bepleit-modernisering-kieswet*.

Gemeentelijke herindelingsverkiezing

Op 22 november 2017 vonden herindelingsverkiezingen plaats in de gemeenten Súdwest-Fryslân, Littenseradiel, Leeuwarden, Leeuwarderadeel, Het Bildt, Franekeradeel, Menameradiel, Bellingwedde, Vlagtwedde, Hoogezand-Sappemeer, Menterwolde, Slochteren, Rijnwaarden en Zevenaar met het oog op de gemeentelijke herindeling tot zes gemeenten op 1 januari 2018. In deze gemeenten vinden geen raadsverkiezingen plaats in maart 2018.

De formele rol bij herindelingsverkiezingen was voor de Kiesraad beperkt tot publicatie van de bij hem geregistreerde aanduidingen en namen van gemachtigden in de Staatscourant. Dit deed de Kiesraad met het oog op de zogenoemde 'doorwerking'. Politieke partijen die zich geregistreerd hadden bij de Kiesraad voor deelname aan Tweede Kamerverkiezingen, hoefden zich niet apart te registreren voor een herindelingsverkiezing. Hun registratie bij de Kiesraad werkte in principe door naar deze verkiezing.

Daarnaast was de Kiesraad beschikbaar voor vragen van de betrokken gemeenten over het verkiezingsproces en over OSV. Na afloop van de verkiezingen heeft de Kiesraad de uitslag van de herindelingsverkiezingen opgenomen in de *Databank Verkiezingsuitslagen*.

Verkiezingssoftware bij herindelings- en gemeenteraadsverkiezingen

In de periode september tot en met november 2017 hebben lokale politieke partijen en gemeenten OSV gebruikt bij de herindelingsverkiezingen die plaatsvonden in Leeuwarden, Midden-Groningen, Súdwest-Fryslân, Waadhoeke, Westerwolde en Zevenaar. Aansluitend op de herindelingsverkiezingen is begonnen met het voorbereiden en verbeteren van OSV voor de gemeenteraadsverkiezingen en het raadgevend referendum die beide begin 2018 plaatsvinden. In OSV is onder meer het afschaffen van de lijstencombinatie verwerkt en zijn de herziene modellen opgenomen. De eerste uitrol van OSV naar politieke partijen ter voorbereiding op de kandidaatstelling bij de gemeenteraads-verkiezingen heeft in december plaatsgevonden. Parallel hieraan zijn instructiebijeenkomsten door IVU georganiseerd voor politieke partijen en gemeenten.

Tot slot is begonnen met de toetsing van OSV door Software Quality Systems (SQS). Getoetst is of de programmatuur voldoet aan de specificaties en aan de eisen die zijn opgenomen in de Kiesregeling. Het rapport van deze toetsing is begin 2018 beschikbaar.

Titel
Nationale betooging voor algemeen kiesrecht 18 september 1910 Amsterdam. Doe open de stembus: het volk staat er voor.

Beschrijving
De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland organiseerde op 18 september 1910 een nationale betoging voor algemeen kiesrecht in Amsterdam.

Illustrator
Albert Hahn, 1910.

Bron
Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

4. Adviezen

De Kiesraad heeft in 2017 de volgende adviezen uitgebracht:
1. Advies kiescolleges Eerste Kamer
2. Evaluatieadvies Tweede Kamerverkiezing 2017
3. Advies wijziging Kiesbesluit door afschaffing lijstencombinaties
4. Advies Aanpassing Kieswet en Wrr aan Algemene verordening gegevensbescherming

Drie adviezen zijn uitgebracht op verzoek van en gericht aan de minister van BZK. Het evaluatieadvies over de Tweede Kamerverkiezing op 15 maart 2017 heeft de Kiesraad op eigen initiatief uitgebracht.

1. *Advies kiescolleges Eerste Kamer (22 mei 2017)*
   De Kiesraad kon zich in grote lijnen vinden in een conceptwetsvoorstel dat regelt dat ook Nederlanders in Bonaire, Sint Eustatius en Saba invloed krijgen op de samenstelling van de Eerste Kamer. Zoals in de keuze voor drie afzonderlijke kiescolleges, hun samenstelling, en het organiseren van een gecombineerde stemming met de eilandsraadsverkiezingen.

Vervolg op het advies

Het *wetsvoorstel* wordt op dit moment behandeld door het parlement.

2. *Evaluatieadvies Tweede Kamerverkiezing 2017 (30 mei 2017)*
   De Kiesraad adviseerde het nieuwe kabinet spoedig na aantreden een nieuw model stembiljet te ontwikkelen. Het moet bij voorkeur ook mogelijk zijn dit nieuwe stembiljet elektronisch te tellen met scanapparatuur. Dit kan helpen om telfouten bij het tellen van de stemmen te voorkomen en kan stembureauleden in hun taken ontlasten. Voorgesteld werd om daarnaast de wettelijke vereisten ten aanzien van het gebruik van verkiezingssoftware opnieuw tegen het licht te houden en op basis daarvan te komen tot de ontwikkeling van nieuwe verkiezingssoftware voor de toekomst. De Kiesraad wees in zijn advies verder op het belang van transparantie in het verkiezingsproces en bepleitte openbaarmaking van de processen-verbaal van de stembureaus en van de gemeentelijke uitslagen op internet.

Vervolg op het advies

Minister Plasterk gaf in een Kamerbrief[6] aan begrip te hebben voor de wens van de Kiesraad om een nieuw stembiljet te ontwikkelen; die wens wordt overigens ook door verschillende gemeenten

[6] Kamerstukken II 2016/17, 31 142, nr. 62.

en de OVSE gedeeld. De minister vond dat overwogen moet worden om experimenten te houden met een ander model stembiljet voor kiezers die in het stemlokaal stemmen. Wel memoreerde hij dat de Tweede Kamer in 2016 een wetsvoorstel dat daartoe strekte heeft verworpen.[7] Het Tweede Kamerlid Van Raak (SP) diende bij de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezing in de Tweede Kamer een motie in, waarin de regering werd opgeroepen om zo spoedig mogelijk een wetsvoorstel in te dienen voor een nieuw stembiljet.[8] Deze motie werd door de Kamer verworpen.[9]

3. *Advies over wijziging Kiesbesluit door afschaffing lijstencombinaties (4 juli 2017)*
   In dit advies gaf de Kiesraad aan dat hij instemde met het ontwerpbesluit om het Kiesbesluit te wijzigen dat regelt dat politieke partijen geen lijstencombinaties meer aan kunnen gaan.

Vervolg op het advies

Het Kiesbesluit is op 1 december 2017 gewijzigd.[10]

4. *Advies Aanpassing Kieswet en Wrr aan Algemene verordening gegevensbescherming (14 augustus 2017)*
   In een conceptwetsvoorstel werd voorgesteld om de Kieswet en de Wet raadgevend referendum aan te passen aan de Algemene verordening gegevensbescherming. De Kiesraad kon zich grotendeels in het wetsvoorstel vinden. Hij adviseerde daarnaast om, onder andere, veilig te stellen dat de bezwaren in de processen-verbaal van stembureaus ongewijzigd blijven.

Vervolg op het advies

Dit wetsvoorstel wordt op het moment van schrijven nog voorbereid door de minister.

Karina de Klerk Wolters:

De viering van 100 jaar kiesrecht maakt me bewuster van het feit dat je stemrecht hebt. Sowieso ben ik me hier sinds ik bij de Kiesraad werk bewuster van. Ik vind het nu ook belangrijker om te gaan stemmen.'

[7] De minister refereert hier aan het Voorstel van wet tot wijziging van de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming voor experimenten met een nieuw stembiljet in het stemlokaal (34 288).
[8] Kamerstukken II 2016/17, 31 142, nr. 73.
[9] Handelingen TK 26 september 2017, 4e vergadering, 20e item.
[10] Stb. 2017, 415 en 416.

Titel
Geef aan de vrouw haar rechtmatige plaats naast den man.

Beschrijving
De Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht werd in 1907 opgericht als afsplitsing van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, onder anderen door Elisabeth van Dorp en Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck. De Bond organiseerde op zaterdag 3 juni 1916 een provinciale landdag in park Zorgvliet te Den Haag.

Illustrator
© onbekend.

Bron
Collectie IAV – Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

5. Aanduidingen en benoemingen

De Kiesraad registreert namen (aanduidingen) en logo's van politieke partijen die willen deelnemen aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement. Daarnaast benoemt de Kiesraad als centraal stembureau leden in de vacatures die in de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en het Europees Parlement ontstaan.

Registratieverzoeken

In 2017 heeft de Kiesraad één verzoek tot registratie van een partijnaam (aanduiding) in het register voor de Europees Parlementsverkiezing ontvangen en tien verzoeken tot registratie van een aanduiding in het register voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer. De Kiesraad heeft op basis van een tijdelijke regeling[11] ook enkele verzoeken ontvangen voor registratie van een logo in het register voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer en voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement.

Register Eerste Kamer

De Kiesraad heeft in 2017 geen nieuwe aanduidingen geregistreerd in het register voor de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer. Het register bestond eind 2017 uit één aanduiding. Uit het register zijn geen aanduidingen geschrapt. Geregistreerde aanduidingen voor Tweede Kamerverkiezingen hebben doorwerking naar Eerste Kamerverkiezingen. Dit betekent dat in deze gevallen geen aparte registratie van de aanduiding nodig is in het register voor de Eerste Kamer bij de Kiesraad.

Register Tweede Kamer

Voor de Tweede Kamerverkiezing die in maart 2017 heeft plaatsgevonden, had een recordaantal partijen een aanduiding geregistreerd. Tegen de tijd dat de lijsten ingeleverd konden worden, stonden er in het register 81 aanduidingen. Dat waren er meer dan er op het reguliere stembiljet gepast hadden, hetgeen rond de jaarwisseling nog tot een advies van de Raad heeft geleid over de opzet van een alternatief stembiljet. Uiteindelijk namen 30[12] partijen (verdeeld over 28 kandidatenlijsten) aan de verkiezing deel. Een totaal van 51 aanduidingen is hierna uit het register geschrapt omdat deze partijen uiteindelijk niet aan de verkiezing hebben deelgenomen. De aanduiding 'VNL (VoorNederland)' heeft deelgenomen aan de verkiezing en is – met het bijbehorende logo – na de verkiezing op verzoek van de desbetreffende partij geschrapt.

[11] De logo's zijn geregistreerd op grond van het Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming en deze worden geplaatst op het stembiljet dat door kiezers buiten Nederland wordt gebruikt.
[12] Drie partijen leverden gezamenlijk één kandidatenlijst in (samenvoeging van aanduidingen).

Sindsdien is het register uitgebreid met tien nieuw geregistreerde aanduidingen: ‘Liberale Partij’, ‘JONG’, ‘De Republikeinen’, ‘Trots op Nederland (TROTS)’, ‘Humanistische Partij Nederland’, ‘Nieuwe Communistische Partij-NCPN’, ‘De Groenen’, ‘ASP (Atheïstisch Seculiere Partij)’, ‘Verenigde Senioren Partij’ en ‘OPA’. Daarnaast zijn drie aanduidingen gewijzigd in respectievelijk: ‘Basisinkomen Partij (BIpartij)’, ‘Vrijzinnige Partij (VP)’ en ‘LP (Libertarische Partij)’. Eind december 2017 bevatte het register dus 39 aanduidingen.

Historisch overzicht registraties en deelnemende partijen aan de Tweede Kamerverkiezingen in de periode 1994-2017

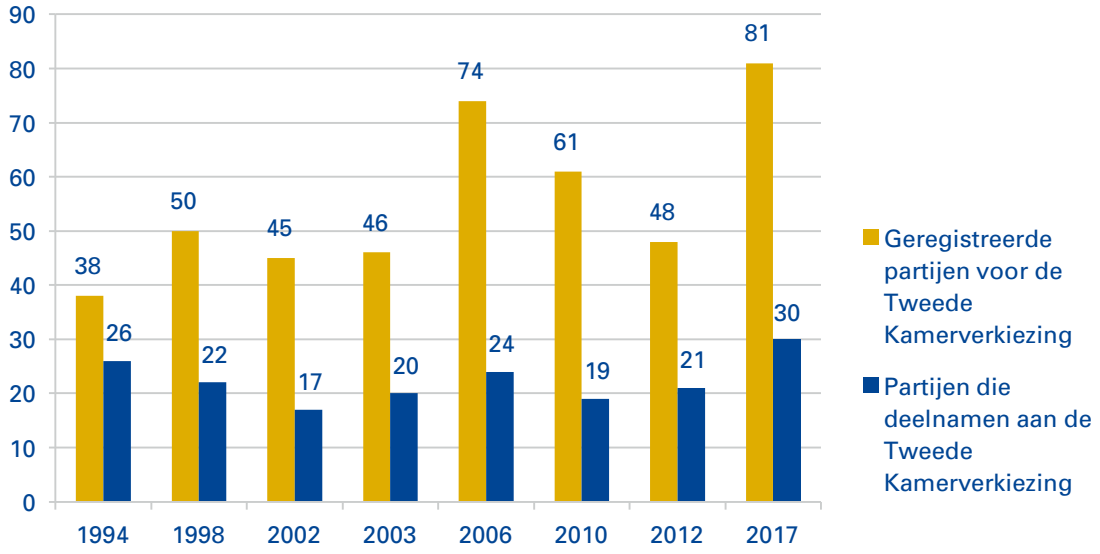

Enkele partijen hebben de Kiesraad verzocht een logo te registreren voor de Tweede Kamerverkiezing. De Kiesraad heeft twee verzoeken tot registratie van een logo buiten behandeling gelaten omdat ze onvolledig waren. Eén verzoek tot registratie van een logo is toegewezen, het betrof de registratie van het logo van ‘Democraten 66 (D66)’. Daarnaast is het verzoek tot registratie van het logo van ‘StemNL’ afgewezen omdat het logo onder meer het logo van de Tweede Kamer der Staten-Generaal bevatte. Naar het oordeel van de Kiesraad kon dit bij kiezers misleidende associaties oproepen, op grond waarvan het verzoek vervolgens is afgewezen.

Register Europees Parlement

De Kiesraad heeft één verzoek tot registratie van een aanduiding in het register voor de Europees Parlementsverkiezing ontvangen. Het betrof de registratie van de aanduiding 'DENK'. Het register voor de Europees Parlementsverkiezing bestond eind 2017 in totaal uit twintig aanduidingen. Daarnaast is bij de aanduidingen 'DENK' en 'Democraten 66 (D66) - ALDE' op verzoek van de groeperingen ook een logo in het register opgenomen.

Benoemingen

De Kiesraad benoemt nieuwe leden in vacatures in de Eerste Kamer en Tweede Kamer en het Europees Parlement. Naast de benoeming van honderdvijftig Tweede Kamerleden als gevolg van de uitslag van de Tweede Kamerverkiezing, hebben in deze kamer vijftien benoemingen in tussentijdse vacatures plaatsgevonden. Voor de Eerste Kamer vonden in het verslagjaar acht benoemingen plaats in tussentijdse vacatures en één in een tijdelijke vacature wegens ziekte of zwangerschapsverlof. In het Europees Parlement waren drie benoemingen in reguliere vacatures.

Aantal benoemingen in vacatures in de periode 2008-2017

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tweede Kamer	8	8	19	8	18	15	12	15	13	15
Eerste Kamer	0	4	3	0	3	4	3	2	4	9
Europees Parlement	1	1	2	1	1	0	1	2	0	3

Titel
De Drager van den volkswil.

Beschrijving
In 1913 trad het kabinet Cort van der Linden aan. Deze had zich als doel gesteld om algemeen mannenkiesrecht in te voeren.

Illustrator
Louis Raemaekers, gepubliceerd in De Telegraaf van 13 december 1913

Bron
De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

6. Rechtszaken

In 2017 is veertien keer beroep ingesteld tegen een besluit van de Kiesraad in zijn functie als centraal stembureau. In deze rechtszaken trad de Raad als verweerder op. In twee gevallen werd het beroep door appellant ingetrokken.[13] In twaalf andere gevallen heeft de Afdeling uitspraak gedaan. Daarnaast trad de Kiesraad in twee andere rechtszaken op als deskundige. Hierbij verstrekte de Raad op verzoek van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: de Afdeling) inlichtingen.

De Kiesraad als verweerder

Vrijzinnige Partij

Op 14 november 2016 schreef de Kiesraad op verzoek van de vereniging Vrouwen Partij de aanduiding 'Vrouwen Partij (VP)' in in het register van aanduidingen ten behoeve van Tweede Kamerverkiezingen. Hiertegen werd beroep ingesteld door de vereniging Vrijzinnige Partij. De Vrijzinnige Partij vond de afkorting 'VP' in de aanduiding 'Vrouwen Partij (VP)' verwarrend voor kiesgerechtigden, omdat de Vrijzinnige Partij die afkorting ook zelf in het maatschappelijk verkeer voor haar partij gebruikt. *De Afdeling verklaarde het beroep echter ongegrond.* Dat de Vrijzinnige Partij de letters VP als afkorting gebruikte en dat die afkorting ook als element in de geregistreerde aanduiding van de Vrouwen Partij is opgenomen, maakte niet dat die aanduiding als geheel voor de kiezers misleidend is, aldus de Afdeling.[14]

Niet stemmers

Op 21 december 2016 registreerde de Kiesraad op verzoek van de Vereniging voor Niet-Stemmers de aanduiding 'Niet stemmers' in het register van aanduidingen ten behoeve van Tweede Kamerverkiezingen. Hiertegen werd beroep ingesteld door de vereniging LPF Leeuwarden, die eerder de aanduiding 'Club van niet kiezers' in het register had laten opnemen. Volgens LPF Leeuwarden leken de aanduidingen te veel op elkaar. *De Afdeling was het daarmee oneens en verklaarde het beroep ongegrond*. De Afdeling vond dat de Kiesraad bij de beoordeling van het registratieverzoek terecht niet had bezien of 'stemmers' en 'kiezers' wellicht hetzelfde betekenden.

[13] In beide gevallen betrof het een beroep tegen het besluit van de Kiesraad d.d. 3 februari 2017 inhoudende een beslissing over de geldigheid van de met het oog op de Tweede Kamerverkiezing ingediende kandidatenlijsten, het handhaven van daarop voorgedragen kandidaten en de lijstnummering. De twee ingetrokken beroepen waren oorspronkelijk ingesteld door de vereniging Pacifistisch-Socialistische Partij '92 en de vereniging Libertarische Partij voor persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid.

[14] ABRvS 13 januari 2017 zaaknr. 201608868/1/A2.

Het ligt niet op de weg van een centraal stembureau om de betekenis van een aanduiding te duiden, aldus de Afdeling.[15]

Democratisch Aktie Centrum

Het Democratisch Aktie Centrum stelde beroep in tegen het besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017. Met dat besluit nam de Raad een beslissing over de geldigheid van de ingediende kandidatenlijsten, het handhaven van de op deze lijsten voorgedragen kandidaten en lijstnummering. Het Centrum had er bezwaar tegen dat in sommige gevallen een waarborgsom moet worden betaald teneinde een geldige kandidatenlijst te kunnen indienen. *De Afdeling verklaarde het beroep niet-ontvankelijk*, omdat het Centrum het griffierecht niet had betaald.[16]

Lokaal in de Kamer

De vereniging Lokaal Brabant stelde beroep in tegen het besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017, voor zover daarin de kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'Lokaal in de Kamer' voor kieskring 4 (Zwolle) ongeldig was verklaard. Op de dag van kandidaatstelling waren er voor deze kandidatenlijst 13 geldige ondersteuningsverklaringen ingeleverd en in de verzuimherstelperiode nog eens 19, zodat de vereiste 30 geldige ondersteuningsverklaringen wel waren overgelegd. De Kiesraad erkende de gemaakte fout en *de Afdeling verklaarde het beroep gegrond* en de fout hersteld.[17]

De Burger Beweging

De vereniging De Burger Beweging ging in beroep tegen het besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017, voor zover daarbij twee kandidaten van de kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'De Burger Beweging' werden geschrapt. Volgens de partij had de Kiesraad haar onvoldoende in de gelegenheid gesteld om geconstateerde verzuimen – het ontbreken van kopieën van twee geldige identiteitsbewijzen – te corrigeren, aangezien de Raad alleen had gemeld dat de instemmingsverklaringen van deze kandidaten ontbraken. Dat was niet precies genoeg. *De Afdeling deelde die opvatting en verklaarde het beroep gegrond*. De partij was in staat van één kandidaat alsnog een geldig identiteitsbewijs te overleggen, zodat die alsnog op de kandidatenlijst gehandhaafd bleef.[18]

[15] ABRvS 13 januari 2017 zaaknr. 201609903/1/A2.
[16] ABRvS 10 februari 2017 zaaknr. 201701237/1/A2.
[17] ABRvS 10 februari 2017 zaaknr. 2017011 24/1/A2.
[18] ABRvS 13 februari 2017 zaaknr. 201701170/1 /A2.

Marco Segers:

'Toen ik voor het eerst mocht stemmen, gaf me dat het gevoel dat ik eindelijk mee mocht doen. Niet alleen maar discussiëren aan de keukentafel thuis. Nu mocht ik mijn stem laten horen bij verkiezingen.'

JEZUS LEEFT

De vereniging JEZUS LEEFT stelde beroep in tegen het eerdergenoemd besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017, voor zover daarin de kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'JEZUS LEEFT' niet (ook) geldig was verklaard voor de kieskringen 9 (Amsterdam), 13 (Rotterdam) en Kieskring 18 ('s-Hertogenbosch). Aanvankelijk had de partij voor die kieskringen geen kandidatenlijst ingeleverd. Toen het in de verzuimherstelperiode echter lukte om ook in die kieskringen voldoende ondersteuningsverklaringen op te halen, diende de partij alsnog een kandidatenlijst in voor die kieskringen. Die liet de Kiesraad echter buiten beschouwing. De Afdeling was het met de Kiesraad eens dat de mogelijkheid om een verzuim te herstellen, alleen ziet op een verzuim dat is geconstateerd ten aanzien van de op de dag van kandidaatstelling ingeleverde kandidatenlijsten. Gedurende de verzuimherstelperiode kan dus geen andere kandidatenlijst worden ingediend. *Het beroep werd ongegrond verklaard*.[19]

Partij voor Mens en Spirit

De vereniging Partij voor Mens en Spirit ging in beroep tegen het besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017, voor zover daarin een groot aantal kandidaten van de kandidatenlijsten met daarboven de samengevoegde aanduiding 'MenS en Spirit / Basisinkomen Partij / V-R' voor de kieskringen 7 (Arnhem) en 8 (Utrecht) werd geschrapt. Naar aanleiding van dit beroep heeft de Kiesraad nogmaals alle voor de geldige kandidatenlijsten ingeleverde instemmingsverklaringen nagelopen. Daarbij constateerde hij dat vier kandidaten ten onrechte van de voor de kieskring 7 (Arnhem) ingediende kandidatenlijst waren geschrapt. *De Afdeling heeft het beroep gegrond verklaard* en de geconstateerde fout hersteld.[20]

Trots op Nederland / Vrouwen Partij

De vereniging Trots op Nederland Lijst Rita Verdonk en de vereniging Vrouwen Partij stelden elk afzonderlijk beroep in tegen het besluit van de Kiesraad van 3 februari 2017, voor zover daarin de kandidatenlijsten met daarboven de aanduiding 'Trots op Nederland (TROTS)' en 'Vrouwen Partij (VP)' ongeldig waren verklaard. De Kiesraad had de lijsten ongeldig verklaard, omdat er geen bewijs van betaling van de verschuldigde waarborgsom was ingeleverd en evenmin een voldoende aantal geldige ondersteuningsverklaringen. De beide partijen meenden dat de in de Kieswet vastgelegde criteria voor de geldigheid van ingediende kandidatenlijsten in strijd zijn met: de Grondwet, het discriminatieverbod en het recht op passief kiesrecht. *De Afdeling verklaarde het beroep evenwel ongegrond*. Artikel 120 van de Grondwet staat niet toe dat de rechter de Kieswet aan de Grondwet toetst. Het discriminatieverbod was volgens de Afdeling niet geschonden, omdat bij de verplichting tot het betalen van een waarborgsom gelijke gevallen gelijk werden behandeld.

[19] ABRvS 13 februari 2017 zaaknr. 201701132/1/A2.
[20] ABRvS 13 februari 2017 zaaknr. 201701176/1/A2.

En de inbreuk die de Kieswet op het passief kiesrecht maakte, diende volgens de Afdeling een objectief en legitiem doel en was proportioneel.[21]

Partij Voor Alle Zaken

Op 27 februari 2017 schrapte de Kiesraad de aanduiding 'PVAZ (Partij Voor Alle Zaken)' uit het register van aanduidingen ten behoeve van Tweede Kamerverkiezingen. Aanleiding was het feit dat er voor de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart geen geldige kandidatenlijst was ingediend met daarboven die aanduiding. De vereniging Partij Voor Alle Zaken stelde tegen dit besluit beroep in. *De Afdeling verklaarde het beroep niet-ontvankelijk*, omdat de politieke partij het griffierecht niet had betaald.[22]

Vrouwen Partij

Op 27 februari 2017 schrapte de Kiesraad ook de aanduiding 'Vrouwen Partij (VP)' uit het register van aanduidingen voor de Tweede Kamerverkiezing. Aanleiding was het feit dat er voor de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart geen geldige kandidatenlijst was ingediend met daarboven de aanduiding 'Vrouwen Partij (VP)'. De vereniging Vrouwen Partij stelde tegen dit besluit beroep in. De partij vond dat de Kiesraad in strijd met de Kieswet had gehandeld, door nog voor de dag van de stemming tot schrapping over te gaan. *De Afdeling was het daar niet mee eens en verklaarde het beroep ongegrond*. Op het moment dat de Kiesraad zijn besluit nam, stond immers onherroepelijk vast dat er geen geldige kandidatenlijst met daarboven de aanduiding 'Vrouwen Partij (VP)' was ingeleverd met het oog op de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart 2017.

De heer T. M.

De heer T. M. stelde beroep in tegen het besluit van de Kiesraad van 30 oktober 2017, waarin de Raad besloot tot toelating van het definitief verzoek tot het houden van een raadgevend referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017. Zijn bezwaren hielden voornamelijk verband met de onmogelijkheid een inhoudelijk debat te voeren over de wet. De Afdeling memoreerde dat alleen een belanghebbende met succes beroep in kan stellen tegen een besluit tot toelating van een definitief verzoek. De heer T. M. was geen belanghebbende, omdat zijn belang zich onvoldoende onderscheidde van het belang van een groot aantal anderen. *Het beroep werd daarom niet-ontvankelijk verklaard*.[23]

[21] ABRvS 13 februari 2013 zaaknr. 201701125/1/A2 en ABRvS 13 februari 2013 zaaknr. 201701122/1/A2.
[22] ABRvS 29 maart 2017 zaaknr. 201701893/1/A2.
[23] ABRvS 13 november 2017 zaaknr. 201708777/1/A2.

Roderick Al:

'Het is mooi om in 2017 de start te markeren van onze tocht naar algemeen kiesrecht. Die was in 1917 niet al afgerond. Na 1919, toen vrouwen actief kiesrecht kregen, is bijvoorbeeld de leeftijd voor kiesgerechtigheid nog gedaald. Maar het is ook zeker in 2017 reden voor een feestje.'

De Kiesraad als deskundige

Termijn registratie kiezers buiten Nederland

Vóór 1 april 2017 – de dag dat de Wet permanente kiezersregistratie niet-ingezetenen (Stb. 2017, 93) in werking trad – moesten Nederlanders die in het buitenland woonden zich voor iedere verkiezing opnieuw registreren als kiesgerechtigde. Voor de op 15 maart gehouden Tweede Kamerverkiezing konden zij zich tussen 15 september 2016 (6 maanden voor de dag van de stemming) en 1 februari 2017 (6 weken voor de dag van de stemming) laten registreren. Een naar België geëmigreerde Nederlandse diende haar registratieverzoek te laat in, omdat zij niet eerder wist dat zij zich moest laten registreren. De Afdeling vroeg de Kiesraad naar zijn oordeel. De Raad wees er in zijn inlichtingen op dat de Kieswet geen ruimte biedt om van de daarin neergelegde termijnen af te wijken. Ook bracht hij in dat gemeenten niet wettelijk verplicht zijn inwoners die verhuizen naar het buitenland bij hun vertrek erop te wijzen dat zij zich in Nederland als kiesgerechtigden kunnen laten registreren. De Afdeling kwam aan een inhoudelijk oordeel evenwel niet toe. Zij verklaarde het beroep niet-ontvankelijk, omdat appellant het vereiste griffierecht niet had betaald.[24]

Nederlander in Aruba wil stemrecht voor Tweede Kamerverkiezing

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties weigerde een in Aruba wonende Nederlander als kiesgerechtigde te registreren voor de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart 2017, omdat hij op grond van artikel B 1, tweede lid, onder a, van de Kieswet niet kiesgerechtigd was. Tegen dit besluit stelde de in Aruba wonende Nederlander beroep in bij de Afdeling. Het beroep werd gegrond op de constatering dat de Tweede Kamer ook beslissingen neemt die het gehele Koninkrijk der Nederlanden aangaan en dat de belangen van inwoners van Aruba, Curaçao of Sint Maarten daarbij in de huidige staatsrechtelijke structuur van het Koninkrijk onvoldoende zijn gewaarborgd. Eiser meende dat hij daarom ook kiesgerechtigd zou moeten zijn bij Tweede Kamerverkiezingen. De Kiesraad was door de Afdeling om inlichtingen gevraagd en onderschreef het standpunt van de minister. De Afdeling verklaarde het beroep ongegrond.[25]

[24] ABRvS 14 maart 2017 zaaknr. 201702129/1/A2.
[25] ABRvS 25 januari 2017 zaaknr. 20160873211/A2.

Titel
Moeder waarom stemt u nooit? Voor de vrouw kiesrecht. De arme weduwe pensioen.

Beschrijving
Het affiche pleit voor vrouwenkiesrecht en voor staatspensioen. Het laatste was voor links een belangrijke wens naast algemeen kiesrecht, maar werd niet gerealiseerd bij de grondwetsherziening.

Illustrator
J. Gabriëlse, uitgegeven door drukkerij Versluys & Scherjon in Utrecht.

Bron
Afkomstig uit collectie ReclameArsenaal, www.ReclameArsenaal.nl.

7. Kennis en communicatie

Informatiepunt Verkiezingen

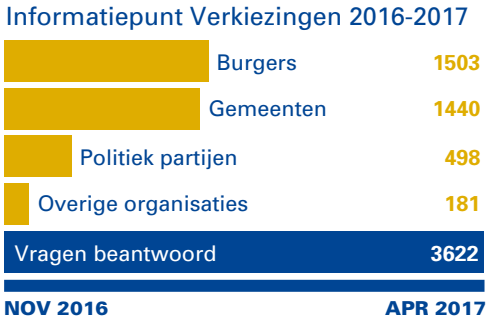

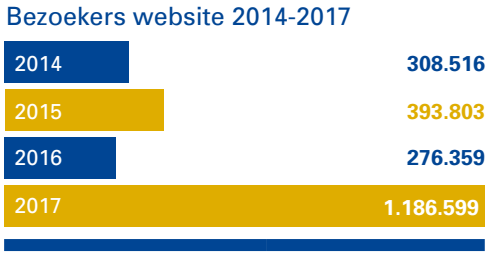

Met het oog op de Tweede Kamerverkiezing van 15 maart 2017 werd in november 2016 het Informatiepunt Verkiezingen ingesteld. Het Informatiepunt was in 2017 nog actief tot april. In totaal heeft het Informatiepunt 3622 vragen afgehandeld, met een piek in maart (1758 vragen). De meeste vragen werden gesteld door burgers (1503, 41 %). Daarnaast waren er veel vragen van gemeenten (1440, 40 %). Met op 21 maart 2018 de gemeenteraadsverkiezingen en het referendum over de Wiv in het vooruitzicht is in november 2017 opnieuw een Informatiepunt Verkiezingen ingesteld.
Dit Informatiepunt blijft actief tot april 2018.
In de eerste twee maanden heeft het Informatiepunt 1071 vragen behandeld, waarvan de meeste waren voorgelegd door gemeenten (625 vragen, dat is 58 % van het totaal).

Website

In 2017 werd de website 1.186.599 keer geraadpleegd. Dit was aanzienlijk meer dan in 2016, met 276.359 bezoekers. Deze stijging hangt samen met de Tweede Kamerverkiezing. In de maand maart werd de website 819.250 bezocht, met een piek op de dag van stemming 538.071 vragen.
In 2015 werd de website 393.803 keer bezocht, en in 2014 308.516.

Het aantal bezoekers aan de pagina ‘Kieswet In Het Kort’ (voorheen ‘Kieswet Toegelicht’), met een toegankelijke versie van de Kieswet, was in 2017 582. In 2016 lag dit op 6.333. Dit onderdeel van de website is in 2015 ontwikkeld, op verzoek van minister Plasterk.

Het aantal nieuwsberichten over 2017 bedroeg 69. Dat is iets minder dan in 2016, met 75. In 2015 waren dat er 93. Daarnaast werden 9 nieuwsberichten geplaatst op het Engelstalige deel van de website (in 2016: 3).

Pers

Pers 2017

In 2017 werd de Kiesraad circa 677 keer benaderd voor persvragen. Dat is beduidend meer dan in 2016, met circa 150 keer benaderd voor persvragen. Alleen al in maart waren er 251 persvragen. Opvallend hoog in diezelfde maand was het aantal vragen in de eerste drie maanden van 2017 van internationale pers (136) – dit hing samen met het feit dat de Nederlandse Tweede Kamerverkiezing voorop liep in een rij van verkiezingen in Europa. In een eerder stadium waren er bijzonder veel vragen over de procedure van de kandidaatstelling, mede gezien het grote aantal registraties van partijen. Op de dag van kandidaatstelling leidde een item op RTL-nieuws tot ongerustheid over het gebruik van software in het verkiezingsproces. Ook dit bracht de nodige (kritische) aandacht van de pers met zich mee. Daarnaast was er uiteraard ook de nodige belangstelling van de kant van de media voor de zitting waarin de uitslag van de Tweede Kamerverkiezing bekend werd gemaakt en voor de zitting waarin werd bekend werd gemaakt dat er een referendum over de Wiv zou plaatsvinden.

Er zijn over 2017 24 interviews gegeven. En wel voor de NOS (journaal en online), RTL (editie NL), Nieuwsuur, Telegraaf, Radio 1, PowNews, RTL 4 nieuws, SC (voorheen Staatscourant), NPO (radio), Volkskrant, BNR en NRC. Deze interviews gingen over registratie/kandidaatstelling en bekendmaking uitslag Tweede Kamerverkiezing, OSV en de digitale aspecten van het verkiezingsproces, de procedure van het tellen van de stemmen, telverschillen, het evaluatieadvies Tweede Kamerverkiezing, de bekendmaking toelating referendumverzoek over de Wiv. Daarnaast zijn er interviews gegeven aan de Estse en respectievelijk de Zuid-Koreaanse televisie (beide over digitalisering in het verkiezingsproces).

Het (nieuwsbericht over) het evaluatieadvies over de Tweede Kamerverkiezing werd ruimschoots door de pers opgepakt. In hoofdzaak werd aandacht besteed aan de aanbeveling om het stembiljet aan te passen en elektronisch telbaar te maken. Ook het aanstampen van stembiljetten en de tekorten aan stembiljetten kregen aandacht. Het is onder andere opgepakt door de NOS, nu.nl, Telegraaf, NRC/NRC, Trouw, en diverse regionale bladen, waaronder o.a. Leidsch Dagblad.

Social media

De Kiesraad gebruikt Twitter met name om nieuwsberichten door te zetten. In geval van informatieve vragen worden mensen doorverwezen naar het Informatiepunt of worden hun tweets beantwoord, veelal onder verwijzing naar content op de website. De Kiesraad heeft gedurende het jaar 132 tweets (door)gezet. Dat waren er aanmerkelijk meer dan in 2016, met 49 tweets (in 2015 waren het er negentig). Het aantal mensen dat de Kiesraad volgt op Twitter is doorgegroeid van 1.053 in 2016 naar 1.733 eind 2017. Niet verrassend was het aantal tweets het hoogst in de eerste maanden van het jaar (met 30 tweets in de maand maart), in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing. Ook het aantal tweets over dan wel gericht aan de Kiesraad was ook het grootst in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing, en piekte in de periode 27 januari en 1 februari 2017. In deze paar dagen waren er 2514 berichten. Er waren in die periode veel reacties op het RTLNieuws bericht dat de software gehackt kon worden en het besluit van minister Plasterk om de gehele uitslag handmatig vast te stellen.

Jan-Jouke Vos:

'Eigenlijk vinden we het allemaal heel gewoon dat we kunnen stemmen, maar dat is het niet altijd geweest. Een verkiezing is het moment dat je als burger je invloed kunt uitoefenen op het bestuur van het land. En ook wel moet: stemmen ervaar ik zelf wel een beetje als een plicht.'

Honderd jaar kiesrecht

- Op de website is een tijdslijn geplaatst over de geschiedenis van honderd jaar kiesrecht, zie *www.kiesraad.nl/verkiezingen/100-jaar-kiesrecht*.
- De banner van de homepage is aangepast ter gelegenheid van de start van de viering, zie *www.kiesraad.nl*.
- Op de website is informatie geplaatst over de essaywedstrijd 'De Verkiezing van de Toekomst' die de Kiesraad in samenwerking met Prodemos organiseert, zie *www.kiesraad.nl/verkiezingen/essaywedstrijd-de-verkiezing-van-de-toekomst-voor-scholieren*.
- In aanloop naar de dag van stemming van de Tweede Kamerverkiezing is, vanwege het eeuwjaar van honderd jaar algemeen kiesrecht, aan kiezers gevraagd foto's op te sturen die hun verkiezingsgevoel in beeld brachten. Deze zijn verzameld in een fotocollage op de website: zie *www.kiesraad.nl/verkiezingen/tweede-kamer/100-jaar-kiesrecht*.

Databank Verkiezingsuitslagen

De Databank bevat verkiezingsuitslagen vanaf 1848. In november is een vernieuwde Databank live gegaan: *www.verkiezingsuitslagen.nl*. Daarin zijn ook de uitslag van het Raadgevend Referendum uit 2016 en de uitslag van de verkiezing voor de Tweede Kamer uit 2017 opgenomen.
De uitslagen van recente verkiezingen zijn als *EML-bestanden* verkrijgbaar via *www.data.overheid.nl*.

Publicaties en onderzoek

Edward Brüheim, 'De beoordeling van kandidatenlijsten bij gemeenteraadsverkiezingen', *De Gemeentestem* 2017, afl. 7462, p. 813-819. Op 5 februari 2018 vindt in veel Nederlandse gemeenten de kandidaatstelling plaats voor de gemeenteraadsverkiezing. In dit artikel wordt stilgestaan bij de criteria die het gemeentelijk centraal stembureau hanteert bij zijn besluit over de geldigheid van de kandidatenlijst, het handhaven van de voorgedragen kandidaten, en, indien van toepassing, het boven de lijst laten staan van de naam van een politieke partij.

Edward Brüheim en Ron de Jong, 'Waarom mensen met een verstandelijke beperking geen recht hebben op ondersteuning bij het stemmen', *Nederlands Juristenblad* 2017, afl. 23, p. 1607-1608. Dit artikel gaat in op de vraag waarom alleen mensen met een lichamelijke beperking geholpen mogen worden bij het uitbrengen van hun stem en mensen met andere beperkingen niet. De Kieswet maakt dit onderscheid, omdat volgens de wetgever kiezers zelfstandig hun keuze moeten maken en niet volgens de aanwijzingen van andere personen.

Heleen Hörmann en Ron de Jong, 'Samen wonen samen stemmen'. Lokaal kiesrecht voor niet-Nederlanders', in: Hilde Reiding e.a. (red.), *Nieuwe kiezers nieuwe kansen* (z.p. 2017), p. 40-43. Het artikel beschrijft de invoering van het kiesrecht voor de gemeenteraad voor niet-Nederlanders in 1986, de ervaringen van niet-Nederlanders daarbij, de opstelling van politieke partijen en de

voorlichtingscampagne van de overheid. Zie *www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/publicaties/2017/09/100-jaar-nieuwe-kiezers/100-jaar-nieuwe-kiezers-100-jaar-algemeen-kiesrecht*.

Ron de Jong, 'Geschikte en ongeschikte kiezers. Het kiesrecht tussen 1848 en 1919', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 32 (2017) nr. 3, p. 17-39. Een overzicht van het denken over kiesrecht in de Tweede Kamer tussen 1848 en 1919 in het thema nummer *Naar de stembus. Honderd jaar algemeen kiesrecht in Nederland.*

Ron de Jong, 'Een sprong in het duister. De invoering van het direct kiesrecht in 1848 en de uitbreiding van het kiesrecht tot 1896', in: Fleur de Beaufort e.a., *Tussen geschiktheid en grondrecht. De ontwikkeling van het Nederlandse kiesrecht vanaf 1795* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2017) p. 111-198. Deze bijdrage, die verscheen ter gelegenheid van honderd jaar algemeen kiesrecht (1917/1919-2017/2019), behandelt sleuteldebatten over kiesrecht uit de parlementaire geschiedenis. Hiertoe behoren de grondwetsherzieningen van 1848 en 1887, het wetsvoorstel van Tak van Poortvliet dat in 1894 strandde en de Kieswet-Van Houten uit 1896. Het stuk toont hoe er over allerlei kernbegrippen als 'algemeen kiesrecht' lange tijd geen overeenstemming bestond evenals over de grondslagen van het kiesrecht. Moest dat kiesrecht individueel of organisch zijn? Was het kiesrecht een mensenrecht of een functie om tot 'goede' keuzen te komen?

In 2017 is door Frank de Winter, stagiair van de Radboud Universiteit Nijmegen, onderzoek verricht naar de uitslagen van de verkiezingen voor provinciale staten in 1919 ten behoeve van de databank verkiezingsuitslagen.

Wetenschappelijke Raad van Advies

Sinds 2008 kent de Kiesraad een Wetenschappelijke Raad van Advies. Deze bestaat uit (externe) deskundigen op het gebied van verkiezingen en kiesrecht. De Wetenschappelijke Raad van Advies heeft tot taak wetenschappelijk onderzoek van de Kiesraad te begeleiden en te beoordelen.
De leden van de Raad zijn:

Voorzitter:	***prof. dr. W. Voermans***, Hoogleraar Staats- en bestuursrecht Universiteit Leiden
Leden:	***dr. H. van der Kolk***, Universitair hoofddocent en onderzoeker Politieke Wetenschappen Universiteit Twente
	dr. J. van Merriënboer, Historicus en onderzoeker Centrum voor Parlementaire Geschiedenis
Secretaris:	***dr. R. de Jong***, Onderzoeker Kiesraad

De Wetenschappelijke Raad is in 2017 eenmaal bijeen geweest ter bespreking van het lopende onderzoek.

Edward Brüheim:

'Ik leef in de verwende luxe dat ik altijd heb mogen stemmen. Er zijn zat landen waar je geen democratie hebt. Dus dat ik mee mag bepalen, dat ik daarin vrij ben, is in zeker zin een luxe. Soms realiseer ik mij niet meer hoe bijzonder dat eigenlijk is.'

Wet openbaarheid van bestuur

De Wet openbaarheid van bestuur (Wob) regelt zowel de actieve als de passieve openbaarmaking van documenten. De Kiesraad geeft aan de actieve openbaarmakingsplicht invulling door zoveel mogelijk relevante informatie te verstrekken. Dit gebeurt onder meer via de website *www.kiesraad.nl* en via publicaties in de Staatscourant.

In 2017 heeft de Kiesraad zes Wob-verzoeken ontvangen waarin verzocht werd om informatie over:

- de aanvullende identificatieplicht bij verkiezingen en verkiezingsfraude door persoonsverwisseling
- alle processen-verbaal die tijdens de Tweede Kamerverkiezing van 2017 door stembureaus zijn opgemaakt
- alle door de Kiesraad ontvangen uitslagen op stembureauniveau van de Tweede Kamerverkiezing 2017. Met een beroep op de Wet hergebruik overheidsinformatie is verzocht deze informatie te verstrekken in een herbruikbaar formaat
- het aantal uitgebrachte stemmen per kandidaat op stembureauniveau en de adresgegevens waar stemlokalen gelegen waren tijdens de Tweede Kamerverkiezing van 2017
- informatie over het Oekraïnereferendum over geweigerde en/of niet-bestaande personen, een verslag van deze toetsing en reflecties op dat referendum

Deze Wob-verzoeken werden in 2017 behandeld, evenals een Wob-verzoek dat eind 2016 was ingediend over het elektronisch indienen van definitieve referendumverzoeken via de applicatie van GeenPeil. Verder heeft de Kiesraad eind 2017 een Wob-verzoek ontvangen en in behandeling genomen over gevoerde correspondentie met de politieke partij De Groenen. De Kiesraad heeft de verzochte informatie verstrekt voor zover hij erover beschikte en voor zover deze informatie niet al openbaar gemaakt was.

Titel
Kiesrechtmarsch.

Beschrijving
Lied vermoedelijk bedoeld om gezongen te worden tijdens een demonstratie voor algemeen kiesrecht.

Illustrator
L.J. Jordaan, 26 augustus 1916.

Bron
Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

8. Netwerk – nationaal en internationaal

Ook in 2017 werd aandacht besteed aan het verder opbouwen en onderhouden van het netwerk van de Kiesraad in binnen- en buitenland.

Nationaal

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Net als in voorgaande jaren vond in 2017 geregeld overleg plaats met bestuurlijke en ambtelijke vertegenwoordigers van het ministerie van BZK, over zowel beleids-, wetgevings- als beheerszaken.

VNG en NVvB

Structureel vond overleg plaats met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken.

Politieke partijen en gemeenten

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing werden diverse instructiebijeenkomsten voor gemeenten georganiseerd over het gebruik van Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). Door gemeentelijke herindelingen per 1 januari 2018 werden in het najaar van 2017 herindelingsverkiezingen in deze gemeenten georganiseerd. Ook toen zijn instructiebijeenkomsten georganiseerd voor politieke partijen en gemeenten.

Gastcolleges, lezingen en artikelen

In 2017 verzorgden medewerkers van het secretariaat enkele gastcolleges en lezingen, zoals aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Rijksuniversiteit Groningen. Ook schreven medewerkers van het secretariaat een aantal artikelen en columns.

Internationaal

Buitenlandse delegaties en waarnemingsmissies

De Kiesraad ontving in 2017 de ambassadeur van Estland.
Tijdens en in aanloop naar de stemming voor de Tweede Kamerverkiezing werd ons land door enkele internationale waarnemingsmissies bezocht:

- OVSE/ODIHR: Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa/Office for Democratic Institutions and Human Rights;
- CIFRA: Monitoring-Analytics Group CIFRA;
- AEGEE: Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe;
- IESC-GOLOS: International Elections Study Center / European Platform for Democratic Elections

en

- GEOM: Gender Concerns Netherlands.

Een delegatie van de Kiesraad heeft met vertegenwoordigers van enkele missies gesproken. Met de OVSE/ODIHR-missie werden meerdere gesprekken gevoerd.

Congressen en conferenties

Jaarlijks organiseert de 'Venice Commission' (adviesorgaan van de Raad van Europa) een congres voor Europese EMB's (Electoral Management Bodies). Op 15 en 16 mei nam een afvaardiging van de Kiesraad deel aan het 14e congres, dat plaatsvond in Sint Petersburg (Rusland). Het overkoepelende thema was: 'Operational EMBs for democratic elections'.

Van 25 t/m 27 oktober nam een afvaardiging van de Kiesraad deel aan de Internationale conferentie over elektronisch stemmen in Lochau-Bregenz (Oostenrijk). Tijdens het congres presenteerde Kiesraadlid Peter Castenmiller een paper waarin hij de inrichting en het belang van aan het verkiezingsproces ondersteunende software behandelde. Dit paper ontving tijdens het congres de prijs voor beste bijdrage in de categorie 'practioners'.

Op 28 en 29 november vond op Curaçao een door de Kiesraad geïnitieerd symposium plaats van Kiesraden/Hoofdstembureaus en Electorale Raden binnen de vier landen van het Koninkrijk. Het centrale thema was: het belang van onafhankelijke verkiezingsorganen in het verkiezingsproces.

Titel
'Het zwaard der bevrijding'.

Beschrijving
Met de grondwetswijziging van 12 december 1917 kregen alle Nederlandse mannen van boven de 25 jaar het recht om te stemmen (actief kiesrecht). Daarnaast kregen vrouwen van boven de 30 jaar passief kiesrecht (dezelfde leeftijd als voor mannen): ze mochten zich verkiesbaar stellen, maar nog niet zelf stemmen. In 1919 kregen ook alle Nederlandse vrouwen van boven de 25 het recht om te stemmen. Algemeen kiesrecht werd door de socialisten gezien als een wapen ter bevrijding van de arbeiders. Dit 'zwaard der bevrijding' werd gesmeed in het vuur van de grondwetsherziening.

Illustrator
L.J. Jordaan op 11 december 1915 in Amsterdam.

Bron
Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

9. Financiën

De begroting van de Kiesraad was in 2017 ondergebracht in Hoofdstuk VII van de Rijksbegroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, onder beleidsartikel 1 'Openbaar bestuur en democratie'.

De Raad volgde de begrotings- en verantwoordingscyclus van het ministerie van BZK. Sinds 2012 zijn de zogeheten apparaatskosten (grotendeels personeelskosten) van de Kiesraad samen met die van de andere onderdelen van het ministerie van BZK gebundeld. Het programmabudget van de Raad was wel apart zichtbaar in de Rijksbegroting.

Met het ministerie van BZK was een Toezichtarrangement afgesproken. Hierbij rapporteerde de Kiesraad periodiek aan het ministerie over bedrijfsvoeringsresultaten, waaronder eventuele uitputting van zijn budget.

Besteedbaar budget

Het besteedbaar budget van de Kiesraad bedroeg in 2017 € 2.407.000,-. Dit budget werd met € 188.000,- opgehoogd om de volgende noodzakelijke werkzaamheden uit te kunnen voeren: de ontwikkeling van de nieuwe databank verkiezingsuitslagen, de extra kosten DICTU voor project en beheer RAPP, onderzoek OSV door Fox-IT en advies prof. Wit, RUG, voor het bepalen van de steekproefomvang in het kader van de Wet raadgevend referendum.

Van het totale budget was € 2.236.327,- uitgeput. € 22.000,- werd bij Najaarsnota 2017 aangemeld voor de Eindejaarsmarge.

Vergoeding voorzitter en leden Kiesraad

De Kiesraadleden ontvingen in 2017 een financiële tegemoetkoming. De voorzitter ontving per maand een vergoeding gebaseerd op 0,3 fte in schaal 18 volgens het Bezoldigingsbesluit Burgerlijke Rijksambtenaren (BBRA). De leden van de Raad ontvingen een vergoeding van € 274,79 per vergadering en een reiskostenvergoeding.

Als gevolg van de uitvoering van de Wet Normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) is op de functies van de voorzitter en de leden van de Kiesraad de rapportageplicht WNT van toepassing.[26] Deze normering geldt ook voor de ambtelijke staf.

Waarborgsommen

Partijen die voor het eerst deelnemen aan verkiezingen waarbij de Kiesraad als centraal stembureau optreedt, moeten een waarborgsom betalen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties voor registratie van een aanduiding en bij inlevering van een kandidatenlijst. De waarborgsommen worden door het ministerie terugbetaald als de partijen aan de daarvoor gestelde wettelijke vereisten voldoen. Is dat niet het geval, dan vervallen de waarborgsommen aan de Staat.

[26] Zie jaarverslag ministerie van BZK 2017.